

Edib Ahmed Yknek
ve - Atabet l
Hakaayık

Atabet l-Hakaayık 12. asrın ilk yarısında, Yknekli Edib Ahmed bin Mahmud tarafından yazılmış manzum bir ahlk kitabıdır. Türk ve Acem lkelerinin meliēi- emr-i zam Muhammed Dd İşpehslr Beg'e sunulmuştur.

Edib Ahmed, 11. asr sonlarıyla 12. asrın ilk yarısında yaşamış; Arapa'yı, Farsa'yı ērenmiř; tefsir, hads gibi İslm ilimleri tahsil etmiş; takva sahibi, lim, fzıl bir Türk şairidir. Gözleri görmeyen bu Karahanlı devri Türk şairi hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. şöhreti Ali şr Nevt devrine yani 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve hayatı hakkındaki bilgiler menkbeleşmiştir. Nevt, Nesim l-Mahabbe adlı eserinde, Edib Ahmed'in İmm-ızam'm talebesi olduēu ve İmm-ızam tarafından ok beēenildiēi şeklindeki menkbev malmatı kaydeder.

Atabet l-Hakaayık, tpkı Kutadgu Bilig gibi şehname vezninde yani aruzun "feln feln

feln feln" kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başmda yer alan Tanrının- peygamberin, dört sahabenin, emr-i zam Muhammed Dd İşpehslr Beg'in medhi ve kitabın yazılışı hakkındaki kısımlar beyitler halindedir (80 beyit) ve gazel tarzında kafiyelenmiştir. Asıl eser dörtlükler halindedir ve her dörtlük mnilerde olduēu gibi "aaxa" şeklinde kafiyelenmiştir. Her ikisi de Karahanlı devrine ait olan Atabet l-Hakayık ile Kutadgu Bilig'in birbirinden ayıran en önemli özellik budur. Kutadgu Bilig'in beyitler halinde ve mesnev tarzında yazılmasına mukabil Atabet l-Hakaayık dörtlükler halinde ve mnilerin kafiye düzeninde yazılmıştır. Ancak Kutadgu Bilig'de aralarda zikredilen dörtlüklerin hem vezince- hem de kafiye düzeni bakımından Atabet l-Hakaayık ile ayniyet göstermesi ilgi ekicidir. Aynı devrin eseri olan Divn Lgati-'t-Türk'teki dörtlükler ise hem hece vezni ile yazıldıkları iin, hem de koşma tarzında kafiyelendirildikleri iin farklılık gösterirler.

Vezin ve kafiye bakımından Atabet ül-Hakaayık da çok sağlam değildir. İmâleler boldur. Tam ve yarım kafiyeler yanında bazen yakın seslerin de kafiye olarak kullanıldığı, hatta bazen redifle yetinildiği görülür. Mısra başı kafiyesinin izleri Atabet ül-Hakaayık'da kutadgu Bilig'den daha güçlü olarak devam eder. Birçok mısralar arka arkaya aynı seslerle başlamakta, bilgi ile ilgili dörtlüklerin çoğunun başında hep b sesi bulunmaktadır.

Atabet ül-Hakaayık, bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için tamamen hikmet üslûbu ile yazılmıştır. Kutadgu Bilig'deki üslûp çeşitliliği onda görülmez. İki eserin mahiyetçe birbirinden farklı olduğunu unutarak birini diğerinden üstün saymak doğru değildir. Kutadgu Bilig'in öğüt veren kısımlarıyla Atabet ül-Hakaayık edâ ve üslûp bakımından birbirine çok benzemektedir ve biri diğerinden aşağı değildir. Bütün nüshaları karşılaştırarak eseri mükemmel bir şekilde işleyen Reşid Rahmeti Arat Atabet ül-Hakaayık'm değeri ve mâhiyeti hakkında şunları söylemektedir: "Atabet ül-Hakaayık ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, Türk-İslâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, fertlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esâsları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlâk kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa âyet, hadis veya başka Arapça beyitler ile tevsik edilmektedir; biraz zahmetle, işaret edilmemiş olanlar için de aynı sahada benzer numuneleri bulmak mümkündür. Müellif burada fikir bakımından, kendi içtihadından ziyâde, malûm olan esâsları güzel bir Türkçe ile ifâde etmekle iktifa etmiştir. Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esâsları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hafızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzum olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gaye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Atabet ül-Hakaayık'm ne kadar büyük bir ihtiyacı karşılamış olduğu eserin

yazıldığı tarihten epeyi bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşmış olmasından, birçok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihayet Türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücûda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır." (R.R. Arat- AH, s.8), Atabet ül-Hakaayık, İslâmiyet'ten sonraki eserlerin çoğunda olduğu gibi Tanrıya, peygambere, dö; t sahabe ve eserin sunulduğu emîre övgü ile başlar. Sebeb-i teliften (yazılış sebebinden) sonra asıl esere girilir. Eserdeki başlıca konular şunlardır: Bilgi, dil, dünyanın dönekliği, cömertlik ve hasislik, tevâzû ve kibir, harislik, kerem, hilim ve zamanenin bozukluğu. Bilhassa bilgi ve dilin muhafazası ile ilgili konularda Atabet ül-Hakaayık ile Kutadgu Bilig arasında büyük benzerlikler vardır. Ancak Atabet ül-Hakaayık'ın tamamen İslâmî motiflere dayandığını ve bu bakımdan Kutadgu Bilig'den farklı olduğunu belirtmek lâzımdır.

Atabet ül-Hakaayık'm sonunda Edîb Ahmed'e ait olmayan üç ek vardır. Birinci ek müellifi meçhul bir dörtlüktür. Burada Edîb Ahmed'in doğuştan kör olduğu, Atabet ül-Hakaayık'm ondört bâb üzere yazıldığı ve bir fil yükü altın değerinde olduğu belirtilmiştir. İkinci ek, Seyfî mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Temür devri emirlerinden Seyfeddin Barlas'a ait bir dörtlüktür. Emir Seyfeddin Barlas, Edîb Ahmed'i "edibler edîbî" ve "fâzıllar başı" olarak nitelendirmektedir. Üçüncü ek Arslan Hoca Tarhan'a ait on beyitlik bir manzumdur. Arslan Hoca Tarhan, Temir ve Uluğ Beğ zamanlarında yaşamış ve devrinin edebî faaliyetleriyle ilgilenmiş mühim devlet adamlarından biridir. Edîb Ahmed'in babasının Mahmud, memleketinin Yüknek olduğunu ve Atabet ül-Hakaayık'm "Kâşgarî til" ile yani Karahanlı Türkçesiyle yazıldığını Arslan Hoca Tarhan'm ilâvesinden öğreniyoruz.

Atabet'ül-Hakayık'tan:
Bismü'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Tanrı'nın Medhi

1. ilahi öküş hamd ayur men sanga
2. sening rahmetingdin umar men onga

**İlâhî, pek çok hamdederim sana,
Senin rahmetinden hayır umarım.**

3. senamu ayugay seza bu tilim
4. unarça ayaym yan bir manga

**Övebilir mi seni bu dilim?
Gücüm öveyim, yardım et bana.**

5. sening barlıkmgka tanukluk birür
6. cemad canvar uçgan yügürge nenge

**Senin varlığına tanıklık verir
Canlı, cansız, uçan, koşuşan her şey.**

7. sening birlikingke delil arkagan
8. bulur bir neng içre deliller minge

**Senin birliğine delil arayan
Bir şey içinde bulur binlerce delil.**

9. yok erdim yarattığı yana yok kılıp
10. ikinç bar kılur sen mukir men munga

**Yok idim, yarattın; yine yok kılıp
Tekrar var edersin; inandım buna.**

11. aya şek yolmda yiligli odu
12. kel ottın özüng yul ölümün önge

**Ey şüphe yolunda koşturan! Uyan!
Gel, ateşten kurtul ölümden önce.**

13. yarattı ol ugan tününg kündüzüng
14. udup biri birke yorır öng songa

**Yarattı kaadir Tann geceni, gündüzünü,
Uyup birbirine yürür önu, sonu.**

15. tünütür tününgni kününg kiterip
16. tününg kiterip baz yaratur tanga

**Gündüzünü giderip karartır geceni,
Geceni giderip yine ağartır tanı.**

17. ölüğdin tirig hem tirigdin ölüğ
18. çıkarur körür sen mum ked anga

**Ölüden diri, diriden de ölü
Çıkarır; görüyorsun, bunu iyi düşün.**

19. bu kudret idisi ulug bir bayata
20. ölüğlerni tirgüzmek asan anga

**Bu kudret sahibi Tanrı, ulu, bir;
Ölüleri diriltmek ona kolaydır.**

Bilgi

31. biligdin urur men sözüme ula
32. biligligke ya dost özüngni ula
33. bilig birle bulnur sa'adet yolu
34. bilig bil sa'adet yolını bula

**Bilgiden vururum sözüme temel,
Bilgiliye ey dost, bağla gönül.
Bilgiyle bulunur saadet yolu,
Bilgi bil, saadetin yolunu bul.**

39. süngেকে yilig teg erenke bilig
40. eren körki akl ol süngekning yilig
41. biligsiz yiligsiz süngек teg hali
42. yiligsiz süngেকে sunulmaz elig

**Kemikte ilik gibidir insana bilgi,
İnsan zîneti akıl, ilik kemiğinki.
Cahilin iliksiz kemik gibidir hâli,
İlksiz kemiğe kimse uzatmaz eli.**

(* Metin; Arat neşrinden aynen alınmıştır.

51. bilig birle alim yokar yokladı
52. biligsizlik erni çökerdi kodı
53. bilig yind usanma bil ol hak resul
54. bilig cinde erse siz arkang tidi

**Bilgi ile âlim yukarı yükseldi, - -
Bilgisizlik insanı bıraktı geri. Bilgi
ara, usanma, bil ki hak Resul, Bilgi
Çin'de olsa arayın dedi.**

59. biligsizke hak söz tatıgsız erür
60. angar pend nasihat asıgsız erür
61. ne türlüğ arıgsız arır yumakm
62. cahil yup anmaz arıgsız erür

**Bilgisize hak söz tatsız olur Öğüt,
nasihat faydasız olur. Nasil kirlil
temizlenir yıkamakla; Cahil
temizlenmez, hep pis olur.**

63. biliglig kişi kör bilür iş ödin
64. bilip iter işni ökünmez kidin
65. kamug türlüğ işte biligsiz ongi
66. ökünç ol angar yok ong anda adm

**Bilir iş vaktini bilgili kişi, Pişman
olmaz, bilerek yapar işi. Her türlü işte
cahilin kısmeti Pişmanlıktır; ona yok
bundan başkası.**

71. bilig birle bilnür törütgen idi
72. biligsizlik içre kanı hayr yidi
73. bilig bilmegendin bir anca budun
74. özelgin but itip idim bu tidi

**Bilgiyle bilinir yaratan Tanrı,
Bilgisizlikten nerde, gören hayrı?
Bilgi bilmemekten nice insanlar
Elleriyle put yapıp Rabbim dedi.**

Dil

79. eşitgil biliglig negü tip ayur
80. edebler başı til küdezme tiyür
81. tiling bekte tutgil tişing smmasun
82. kah çıksa bektin tişingni sıyur

**İşit, bilgili neler deyip söyler,
Edebin başı dili gözetmek der.
Dilini sıkı tut, dişin kırılmasın.
Eğer çıksa dilin, dişini kırar.**

83. sanıp sözlegen er sözi, söz sağı
84. öküş yangşagan til, unulmaz yağı
85. sözüng boşlag ıdma yıga tut tiling
86. yeter başka bir kün bu til boşlagı

**Sözün iyisi düşünüp söylenen; Çok
konuşan dil, güç yetmez düşman. Boşa
söz harcama, pek tut dilini, Belâ açar
başına bu dil bir gün.**

87. hiredlıgmu bolur tili boş kişi
88. telim başru yidi bu söz til boşı
89. öçüktürme erni tilin bil bu til
90. başıktursa bütmez bütter ok başı

**Akıllı mı olur dili boş kişi? Pek çok
başı yedi bu söz dil boşu. Kızdırma
insanı dille; çünkü dil Yarası onmaz,
onsa da ok yarası.**

103. tili yalğan erdin yırak tur teze
104. keçür sen me umrüng könilik öze
105. ağız til bezeki koni söz turur
106. koni sözle sözni tilingni beze

**Dili yalan yerden irak dur, kaçın;
Geçir sen de ömrünü doğruluk üzre.
Ağız dil bezeği doğru söz olur,
Doğru sözle, söz ve dilini süsle**

111. koni söz asel teg bu yalğan basal
112. basal yip acıtma ağız yi asel
113. bu yalğan söz ig teg koni söz şifa
114. bu bir söz ozakı urulmuş mesel

**Yalan soğan gibi, baldır doğru söz.
Bal ye, soğan yeyip acıtma ağız.
Yalan söz hastalık, doğru söz şifâ,
Bul söz, eskilerden vurulmuş bir iz.**

115. koni bol könilik kıl atan koni
116. koni tiyü bilsün kişiler sini
117. könilik tonm ked kodup eğrilik
118. kedim ton lalusı könilik tonı

**Doğru ol, doğruluk kıl, doğru ad al;
Doğru diye bilsin insanlar seni.
Doğruluk donun giy, eğriliği koy,
Giyimin iyisi doğruluk donu.**

127. mecaz boldı dostluk hakikat kanı
128. minger dostta biri bulunmaz koni
129. öküşrek kişining içi gadr erür
130. koni dostung erse taşı, bil mum

**Mecaz oldu dostluk, hakikat hani?
Bin dosttan biri, bulunmaz doğru.
Pek çok kişi içten vefasız olur,
Doğru dostun olsa, dıştan, bil bunu.**

139. ajun toldı udvan vefa cevri bile
140. kam bir vefalıg bar erse tile
141. sen artak sen anm ajun artadı
142. nelük bu ajunka kılur sen gile

**Dünya doldu düşmanlık, cefâ, cevri ile,
Hani bir vefalı? Var ise dile.
Sen bozüksun; ondan dünya bozuldu.
Niçin sitem kılarınsın bu âleme?**

143. garib erdi islam garib boldı baz
144. ibadet riya boldı abid mecaz
145. harabat oramı bolup abadan
146. harab boldı mescidi budun bi-nemaz

**Garip idi İslâm, garip oldu yine,
ibâdet riya oldu, kullar mecaz.
Meyhane çevresi oldu mâmûre,
Harap oldu mescit, millet beynamaz.**

147. amel koddı alim ve zahid vera
148. arif raks çıkarıp iter hoş sena
149. bidat'm yığığh kişi kalmadı
150. anm künde arta turur bida

**Ameli bıraktı âlim, takvayı zahit,
Arif raks çıkarıp hoş semâ eder.
Bid'ati men eden kişi kalmadı,
Ondan her gün artıp durur bu bid'at.**

Zamane

151. kanı emr-ü ma'ruf kılur, edgü er
152. kanı kendü edgü kişi turgu yir
153. yirer sen zamanangı, halkın kodup
154. zamanangı yirme kişisini yir

**Hani emr-i mâruf kılan iyi er?
Hani iyi kişinin duracağı yer?
Yerersin zamaneyi, halkı koyup,
Zamaneyi yerme, insanını yer.**

163. uvut yitti yindip bulunmaz yıdı
164. halal yigli kanı, körünmez bodı
165. halal kendü kayda bu kün, kanı kim
166. haramm yiyürde haram tip yidi

**Utanc gitti, aransa bulunmaz kokusu;
Helâl yiyen hani, görünmez izi.
Helâlin kendi nerde bugün, hani?
Kim haram yerken, haram diye yedi?**

167. budun mallıg erke urup yüzlerin
168. tözü kul kılurlar azad özlerin
169. kim ol malsız erse ol erni körüp
170. yüz evrüp keçerler yumup közlerin

**Millet zenginlere dönüp yüzünü,
Hepsi köleleştirir azat özünü.
Nerede bir yoksul görse birisi,
Yüz çevirip geçer yumup gözünü.**

171. aya malka suk er, yakın bil, bu mal
172. bu kün kadgu sakmç, yarın yük vebal
173. haram erse maling azab ol songı
174. hesap ol eğer bolsa malmg halal

**Ey haris kimse! İyi bil ki bu mal
Bugün kaygu endişe, yarın yük vebal.
Haram ise malın azaptır sonu;
Hesap var, eğer olsa malın helâl.**

H